

ભારતીય સમાજ જ્યારે પરંપરાગત સમાજમાંથી આધુનિક સમાજ તરફ ઝડપથી ગતિ કરી રહ્યો છે ત્યારે સમાજમાં આર્થિક, સામાજિક, રાજકીય, સાંસ્કૃતિક બાબતોમાં પરિવર્તનો થઈ રહ્યાં છે. સમાજમાં ન્યાયી અને સુસંગત વ્યવસ્થા જળવાઈ રહે તે જરૂરી છે. તેથી સામાજિક ન્યાય માટે જ્ઞાતિ, લિંગ, જાતિ કે વંશનો કોઈ પણ પ્રકારનો ભેદભાવ રાખ્યા વિના સમાજના તમામ લોકોના વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે સમાન સામાજિક તકો મળવી જોઈએ.

‘સામાજિક ન્યાય’ એ શબ્દપ્રયોગમાં ‘સામાજિક’ શબ્દ સમાજમાં રહેનારા તમામ લોકોના સંદર્ભે છે, જ્યારે ‘ન્યાય’ શબ્દ સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને અધિકારો સાથે સંબંધિત છે. સામાજિક ન્યાય એ સમાજની દરેક વ્યક્તિ માટે સ્વતંત્રતા સુનિશ્ચિત કરવા, સમાનતા પૂરી પાડવા અને વ્યક્તિગત હકોની જાળવણી કરવા માટે છે. આમ, સામાજિક ન્યાયનો હેતુ સમાજની નવરચના કરવાનો છે.

સામાજિક અસમાનતા

સામાજિક અસમાનતા વ્યક્તિને મળતા અધિકારો અને તકોના સંદર્ભે સમાન ન હોવાની સ્થિતિ સાથે સંકળાયેલ છે. આપણા દેશમાં શિક્ષણ, રોજગારી, આવક, લિંગ, જાતિ વગેરે જેવી બાબતોમાં સામાજિક અસમાનતા જોવા મળે છે. અગાઉ લિંગના આધારે સ્ત્રી-પુરુષને તેનાં સમાન કામના આધારે ચૂકવવામાં આવતા વેતનમાં ભેદભાવ કરવામાં આવતો હતો. આ ઉપરાંત સમાજમાં મોટા ભાગે દીકરા-દીકરીઓના ઉછેર અને શિક્ષણ આપવામાં પણ ભેદભાવ રાખવામાં આવતો હતો. સામાન્ય રીતે સામાજિક અસમાનતા માટે નીચેની બાબતો જવાબદાર ગણી શકાય :

- લોકોમાં શિક્ષણના અભાવને લીધે તેઓ સમાજમાં મળતા લાભોથી ઘણી વાર વંચિત રહી જાય છે.
- ઘણી વાર કાયદાની જાણકારીના અભાવે પણ સામાજિક અસમાનતાની સ્થિતિ ઊભી થાય છે.
- સમાજમાં જોવા મળતા કુરિવાજોને લીધે અમુક વર્ગ કે જાતિના લોકોનો સામાજિક વિકાસ નીચો જોવા મળે છે.
- સમાજમાં રૂઢ થયેલી માન્યતાઓને કારણે વ્યક્તિ નવી બાબતો કે પરિવર્તનોને સ્વીકારવામાં દુર્લભ સેવે છે જેથી સામાજિક વિકાસ રૂંધાય છે.

સામાજિક ન્યાયના પ્રયાસો

ભારતના બંધારણમાં અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ, વિચરતી જાતિઓ, સામાજિક અને શૈક્ષણિક પછાત વર્ગો તથા અલ્પસંખ્યક સમુદાયોનાં રક્ષણ, કલ્યાણ અને વિકાસ માટે કેટલીક બંધારણીય જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે :

- ભારતનું બંધારણ દેશના તમામ નાગરિકોને સમાન રીતે સામાજિક, આર્થિક અને રાજનૈતિક ન્યાય પ્રદાન કરે છે.
- દરેક વ્યક્તિને સમાન તક અને સમાન દરજ્જો પ્રાપ્ત થાય તેનો ઉલ્લેખ બંધારણમાં છે.
- પછાત વર્ગોને બંધારણીય હકો દ્વારા દેશમાં સમાન તક, ન્યાય અને દરજ્જો આપવામાં આવે છે.
- પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં પણ આ વર્ગો માટે ખાસ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

સામાજિક અસમાનતા અને આર્થિક સ્થિતિ

માનવસ્વભાવ અનુસાર કોઈને ઊંચું અને નીચું સમજવાનો પ્રયત્ન થતો હોય છે. એ સ્થિતિ ધીમે-ધીમે દૃઢ થતી જાય ત્યારે સમાજમાં ભેદભાવ ઊભો થતો જોવા મળે છે. જેના પરિણામે કોઈ એક વર્ગમાં સમાવિષ્ટ લોકો જ એકબીજાને સહાયભૂત થતા હોય છે તેમજ અન્ય વર્ગ પ્રત્યે અણગમો પણ ધરાવે છે. આવી સ્થિતિ નિર્માણ થાય ત્યારે વર્ગવિગ્રહ સુધીની સ્થિતિ પણ ઊભી થાય છે, જેની ગંભીર અસર સમાજ ઉપર થતી હોય છે. સમાજનો કોઈ એકાદ વર્ગ ઘણી વાર આર્થિક અને સામાજિક રીતે અપ્રગત અવસ્થામાં આવી જાય છે.

આવા અપ્રગત વર્ગ પાસે વિકાસ માટેની કોઈ સુવિધા હોતી નથી તેમજ અન્યાયની સામે અવાજ કરવાની ક્ષમતા પણ લુપ્ત થઈ જાય છે. આવો વર્ગ શોષિત અને વંચિત રહે છે અને મોટા ભાગે વંશપરંપરાગત ગરીબીનો પણ ભોગ બને છે.

વર્તમાન સમયમાં આવેલી જાગૃતિના કારણે આવા વર્ગોના ઉત્થાનની જવાબદારી સમગ્ર સમાજની ગણવામાં આવે છે અને તેના માટે સામાજિક પરિવર્તનના પ્રયત્નો કરવાની જરૂર પડે છે. સરકાર દ્વારા પણ અનેકવિધ યોજનાઓ અમલમાં મૂકવામાં આવી છે, જે આ વર્ગોને ન્યાય આપવામાં સહાયભૂત થાય છે.

प्रवृत्ति

- સમાજના કયા વર્ગોના વિકાસ માટે કામગીરી કરવાની જરૂરિયાત જણાય છે ? તે અંગે તજજ્ઞો/લોકો પાસેથી માહિતી મેળવો.

સામાજિક ન્યાય માટે સરકારી યોજનાઓ

ભારતે સ્વતંત્રતા બાદ તમામ નાગરિકોમાં સમાનતા અને સમાન તકોની સ્થિતિ ઊભી કરવા અનેક યોજનાઓ અમલમાં મૂકી છે. તે પૈકી બે-ત્રણ નમૂનારૂપ યોજનાઓ જોઈએ :

- સંસદ, રાજ્યનાં ધારાગૃહો તેમજ પંચાયતોમાં કેટલાક મતવિસ્તારો સામાજિક ન્યાયની જરૂરિયાત હોય તેવા વર્ગો માટે અનામત રાખવામાં આવે છે. પરિણામે તેમાં આ વર્ગોનું પ્રતિનિધિત્વ જળવાય છે અને તેમનો અવાજ રજૂ થઈ શકે છે.
- શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પ્રવેશ માટે ખાસ વર્ગો માટે અનામત રાખવામાં આવે છે. જેથી વંચિત વર્ગોમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ વધે છે અને તેનાથી સમાજની સ્થિતિમાં બદલાવ આવે છે.
- સામાજિક પછાતવર્ગોને આત્મનિર્ભર બનાવવા માટે કેટલાક નાના વ્યવસાયો, ગૃહઉદ્યોગો કે લઘુઉદ્યોગો માટે વ્યાજમુક્ત કે ઓછા વ્યાજથી લોન આપવામાં આવે છે. રિક્ષા જેવાં વાહનો ખરીદવા પણ લોનની સુવિધા આ વર્ગો માટે કરવામાં આવી છે. જેનાથી વંચિત વર્ગો આર્થિક બાબતે આત્મનિર્ભર બને છે.

ઉપર દર્શાવેલ યોજનાઓ સિવાય પણ આ વર્ગોને સામાજિક રક્ષણ મળી રહે તે માટે પણ ઘણી યોજનાઓ અમલમાં છે. આ યોજનાઓ સામાજિક ન્યાયના ક્ષેત્રમાં મહત્વનું યોગદાન આપે છે.

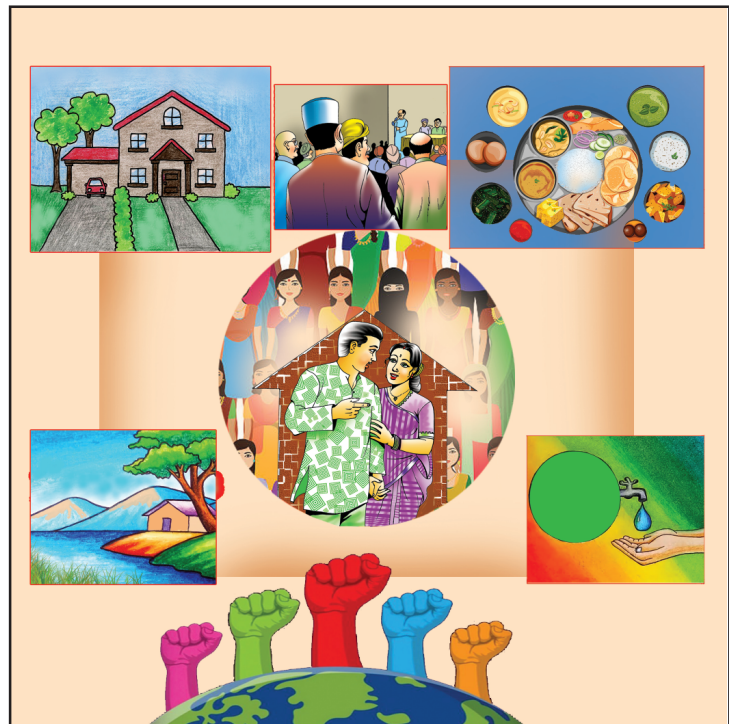
प्रवृत्ति

- અહીં દર્શાવ્યા સિવાયની સામાજિક ન્યાય અપાવવા કઈ-કઈ યોજનાઓ અમલમાં છે તે જણાવો.

માનવ-અધિકાર

વ્યક્તિને ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવવા માટે ઉપયોગી મૂળભૂત અધિકારો માટે માનવ-અધિકાર જરૂરી છે, જે માનવોના જન્મજાત અધિકારો છે. દરેક માનવીને જાતિ, ધર્મ, ભાષા કે રાષ્ટ્રીયતાના કોઈ પણ ભેદભાવ વિના સન્માન સાથે જીવન જીવવા માટે માનવ અધિકારો હોય છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રો (U.N.) દ્વારા માનવ અધિકારોની ઘોષણા કરવામાં આવી હતી જે નીચે મુજબ છે :

- પર્યાપ્ત ખોરાક, રહેઠાણ, પાણી અને સ્વચ્છતાનો અધિકાર
- કામ કરવાનો અને વેતન મેળવવાનો અધિકાર
- શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર
- અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો અધિકાર
- સંપત્તિનો અધિકાર
- ગોપનીયતાનો અધિકાર

માનવ-અધિકાર

જાણવું ગમશે

દર વર્ષે 10 ડિસેમ્બરે 'માનવ અધિકાર દિવસ'ની ઉજવણી કરવામાં આવે છે.

પ્રવૃત્તિ

- માનવ-અધિકાર પંચ વિશે માહિતી મેળવો.
- માનવ-અધિકારો માટે માનવ અધિકાર પંચ દ્વારા કરવામાં આવેલ પ્રવૃત્તિઓ વિશે જાણો અને ચર્ચા કરો.

બાળ અધિકાર

કોઈ પણ દેશના વિકાસનો આધાર તેનાં બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ પર રહેલો છે. બાળકોની શારીરિક, માનસિક અને બૌદ્ધિક શક્તિઓનો વિકાસ કરી તેમને સ્વસ્થ અને જવાબદાર નાગરિક બનાવવા એ આપણી પ્રાથમિકતા હોવી જોઈએ. સંયુક્ત રાષ્ટ્રો (U.N.) દ્વારા બાળકોના જીવનવિકાસ અને કલ્યાણ-સંબંધી અધિકારોની ઘોષણા કરવામાં આવી છે, જે નીચે મુજબ છે :

- જાતિ, રંગ, લિંગ, ભાષા, ધર્મ કે રાષ્ટ્રીયતાના ભેદભાવ વિના જીવન જીવવાનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર
- માતાપિતા દ્વારા બાળકોનું યોગ્ય રીતે પાલનપોષણનો અધિકાર
- પોતાના વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે શિક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર
- તંદુરસ્ત અને સ્વસ્થ જીવન જીવવાનો અધિકાર
- પોતાના ધર્મ સમુદાયમાં રહેવાનો અને સંસ્કૃતિ જાળવવાનો અધિકાર
- પોતાની અભિવ્યક્તિ કરવાનો અધિકાર
- શારીરિક કે માનસિક હિંસા, શોષણ, યાતના સામે રક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર
- સામાજિક સુરક્ષા અને યોગ્ય જીવનસ્તર પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર

બાળ અધિકાર

જાણવું ગમશે

દર વર્ષે 20 નવેમ્બરે 'બાળ અધિકાર દિવસ' ઉજવવામાં આવે છે.

પ્રવૃત્તિ

- સમાજમાં બાળકોનું શોષણ થતું હોય તેવી તમારા ધ્યાનમાં આવેલ બાબતો વિશે નોંધ કરો.
- વિવિધ અધિકારોથી સામાજિક વિસંગતતા કઈ રીતે દૂર થશે એની વિગતો નોંધો.

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો :

- (1) સામાજિક ન્યાય એટલે શું ?
- (2) સામાજિક અસમાનતાની પરિસ્થિતિ એટલે શું ?
- (3) વ્યક્તિને માનવ-અધિકારો કઈ રીતે ઉપયોગી છે ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર ઉત્તર આપો :

- (1) સામાજિક અસમાનતાની આર્થિક સ્થિતિ પર કેવી અસરો થાય છે ?
- (2) બાળ અધિકાર એટલે શું ? બાળકોને કયા-કયા બાળ અધિકારો મળે છે ?

3. વિચારો અને લખો :

- (1) સામાજિક કુરિવાજોથી સમાજમાં કઈ રીતે અસમાનતા ઊભી થાય, કોઈ એક ઉદાહરણ આપી સમજાવો.
- (2) ચૌદ વર્ષની ઉંમરના બાળકને રેસ્ટોરન્ટમાં કામ આપવું યોગ્ય ગણાય ? શા માટે ?
- (3) શિક્ષણથી વંચિત રહેનાર વ્યક્તિને કેવી-કેવી સમસ્યાઓ નડતી હશે ?

